

Kirkko köyhän asialla

Matti Heikkilä

Virpi Mäkinen (toim.): *Lasaruksesta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä.* Atena Kustannus Oy. Jyväskylä 2002, 327 s.

Monet muistavat evankelista Luukkaan tarinan rikkaasta miehestä ja köyhästä Lasaruksesta. Rikas mies vietti rikkaan elämää maan päällä ja hänen porttinsa pielessä loikoili Lasarus, nykykielellä pitkäaikaissairas, nälkäinen ja säällittävän köyhä kerjäläinen. Aikaamme siirrettynä vastakkain olivat pääomatuloillaan rikastunut tulojaon ylimpään kymmenekseen kuuluva liikemies ja seurakunnalliseen ruokapankkiin turvautuva pitkäaikaistyötön. Uuden testamentin kertomuksen mukaan osat kuitenkin vaihtuivat varsin radikaalisti kumpaisenkin siirrettyä suuren rajan tuolle puolen. Lasarus päätyi paratiisiin iloihin ja yltäköyläisyyteen, kun taas rikas mies joutui helvetin tuleen. Rikas mies pyysi Abrahamilta, että Lasarus toisi hänelle pisanan vilvoittavaa vettä lievittämään liekkien aiheuttamia tuskia. Abraham pysyi kuitenkin kovana ja totesi: ”Muista poikani, että sinä sait eläessäsi hyvän osan mutta Lasarus huonon. Nyt hän saa täällä [paratiisissa] vaivoihinsa lohdun, mutta sinä saat kärsiä tuskaa.” (Luuk. 16) – Tähän Raamatun kertomukseen tiivistyy paljon siitä problematiikasta, joka on olemassa kirkon suhtautumisessa köyhyyteen ja muuhunkin huono-osaisuuteen ja toisaalta aineelliseen menestykseen.

Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin tutkija, TT Virpi Mäkinen on toimittanut antologian, jossa yksitoista tohtoritason tutkijaa, yhtä lukuun ottamatta kaikki teologeja, analysoi kirkon suhtautumista köyhyyteen viimeksi kuluneen kahden vuosituhaten aikana. Teos pyrkii olemaan kokoelma tutkimuksellisia puheenvuoroja tai artikkeleita, joskin kirjan myynnin kannalta motivaatio luonnollisesti painottuu Suomen evankelis-luterilaisen kirkon viimeaikaisiin profiiliin nostoihin suhteessa talouslamaan, nälkään ja perusturvan puutteisiin – ja tietysti myöskin talouspolitiikan neoliberalistisiin houkutuksiin.

Keskeisistä teemoista kompaktisti

Jo arvioinnin tässä vaiheessa on syytä todeta, että vaikka kirjan tekstit perustuvat selkeästi lähteisiin, lukijaa hieman kiusaa käytäntö, jonka mukaan tekstissä ei pääsääntöisesti ole eksakteja lähdeviitteitä. Lähteet ja yleisemmin ”kirjallisuus” on koottu kunkin artikkelin loppuun. Olisi mielenkiintoista esimerkiksi tietää, mihin lähteisiin tarkasti ottaen perustuu käsitys, jonka mukaan Bysantin valtakunnassa oli jo 300–400 jKr. erikoistuneita silmäsairaalaita ja äitiysklinikoita tai että ministeri Jorma Huuhtanen vähätteli nälkäongelmaa Suomessa 1990-luvun alussa. Antologian kirjoittajat ottavat artikkelinsa tieteellisiin julkaisuluetteloihinsa, jolloin viitteiden sijoittaminen teksteihin sisälle olisi ollut paikallaan. Toisaalta oletan, että menettelystä oli sovittu osana toimituksellisia periaatteita.

Lasaruksesta leipäjonoihin on kirjana nätti, kompakti kokonaisuus, jonka ottaa mieluummin käteensä lukeakseen valikoidusti yhden tai muutaman kirjan 14 artikkelista (johdanto mukaan luettuna). Kokonaisuuden systemaattinen läpikäyminen on jo työläämpää. Silti kirjan monien artikkeleiden läpi on onnistuttu pujottamaan joukko sellaisia lankoja tai teemoja, jotka ovat niin sosiaalipoliittisesti kuin teologisestikin aivan keskeisiä. Teologisesti tai kirkkohistorian kannalta keskeistä on havaita, kuinka omavalintainen köyhyys ensin oli mitä tavoiteltavin ratkaisu, osa Kristuksen seuraamista ja kuinka kirkko sittemmin – viimeistään reformaation myötä – muutti kantansa kielteiseksi niin köyhyyteen kuin kerjäämiseenkin. Toinen linja, joka itse asiassa liittyy keskiajan ja uuden ajan kirkollisen köyhäinhoidon nykypäivän hyvinvointivaltioon, koskee köyhien ”lajittelua”. Avun ja sympatian ansaitsivat ne köyhät, jotka eivät voineet tehdä työtä ikänsä tai esimerkiksi sairautensa vuoksi. Sen sijaan tukea ei hellynnyt työkykyisille; riippuvuus kirkon avustuksesta ja nyttemmin hyvinvointivaltion avustuksista nähtiin ja nähdään ei-toivottavana. Kolmas

usean artikkelin läpäisevä säie, joka kannattaa jo tässä mainita, on luterilaisen sosiaalietiikan muodostama perusta pohjoismais-sosiaalidemokraattiselle hyvinvointimallille. Mutta palaan näihin asioihin hieman tuonnempana.

Lasaruksesta leipäjonoihin -kirjan materiaali on jaettu viiteen osastoon tahi päälukuun. Neljä ensimmäistä näistä kokonaisuuksista käsittelee kirkon suhdetta köyhyyteen peräkkäisinä ajallisina jaksoina eli Uuden testamentin ja alkuseurakunnan aikana, vanhalla ja keskiajalla, uskonpuhdistuksen aikana ja lopuksi periodilla, joka ulottuu 1600-luvulta aina 1900-luvun loppuun. Kirjan viimeinen luku keskustelee kolmen artikkelin voimin hieman käsitteellisesti kirkon suhteesta nälkään, epäoikeudenmukaisuuteen ja ”uuteen talouteen”.

Paavali, Bysantti ja suhtautuminen köyhiin

Varhaiskristillistä maailmaa voi hyvin luonnehtia hierarkkiseksi maailmaksi, jossa esimerkiksi orjuus eli sulassa sovussa keskinäisen veljeyden ja rakkauden vaatimuksen kanssa. Tämä nykyajattelun kannalta paradoksaalinen tosiasia nousee esille Risto Uron artikkelista, jossa hän tarkastelee köyhien ja syrjäytyneiden asemaa Uuden testamentin maailmassa. Uro havaitsee mm., että apostoli Paavali ei osoittanut suurtakaan kiinnostusta köyhyyden ongelmalle. Itse asiassa Paavali ei myöskään pyrkinyt tasaamaan sosiaalista eriarvoisuutta puhumattakaan, että hän olisi kritisoinut selvästi epäoikeudenmukaisia yhteiskunnallisia rakenteita. Paavalin aikana kristillinen kirkko ei myöskään kieltänyt orjuutta, vaan orjuuden häviämiseen vaikuttivat toisenlaiset yhteiskunnalliset muutokset Euroopassa. Aivan artikkelinsa lopussa Risto Uro innostuu itse pohdiskelemaan ”pyyteettömän auttamisen dilemmaa”, kuten hän asiaa kutsuu, jossakin määrin kummallisina tuloksina. Uro asettuu sille kannalle, että rikas hyväntekijä tulisi myös meidän aikanamme ja yhteiskunnassamme palkita ainakin maineella, kuten tapahtuu Yhdysvalloissa. Eli julkinen kunnia niille osakemiljonääreille, jotka panevat omastaan hyvän-
tekeväisyyteen?

Jarmo Hakkaraisen artikkeli Bysantin ajan hyväntekeväisyyden rakenteista on todella kiinnostava, jopa aivan epäuskottavuuden rajalle saakka. Bysantin ajan filantropia-käsite

samastuu kreikan kielen *agape* -käsitteeseen ja sisältää aktiivin hyvyyden elementin toista ihmistä kohtaan tämän henkilöstä ja ominaisuuksista riippumatta. Tämä lähtökohta tekee ymmärrettäväksi ainakin osittain tuon ajan ja alueen hyvinvointirakenteiden kehittyneen tilan. Taustalla oli luonnollisesti pyrkimys olla otollinen Jumalalle, mikä edellytti aktiivia hyväntekeväisyyttä – armeliaisuutta ja oikeudenmukaisuutta huono-osaisia kohtaan.

Hakkarainen osoittaa 1990-luvun hyvinvointivaltion asukkaille sen ehkä vaikeasti uskottavan faktan, että jo Bysantin valtakunnassa oli kehittyneitä erikoissairaaloita, majatalojen verkosto, vanhainkoteja ja orpokoteja. Bysantin lainsäädäntö määritteli myös köyhyyden lähes EU:n komission tapaan: ihminen oli köyhä, jos hänen tulonsa ja omaisuutensa olivat vähemmän kuin viidenkymmenen nomisman eli hopearahan arvoiset. Hakkaraisen mukaan pyhä Johannes Krysostomos arvioi noin vuoden 380 tienoilla, että köyhyysaste Antiokiassa oli noin 10 % – eli ei mitään uutta Auringon alla.

Köyhyyttä ja köyhien asemaa keskiajalla, erityisesti 1200-luvulla, tarkastelee artikkelissaan Jussi Hanska. Hanska estimoii että juuri 1200-luvulla noin kolmannes Euroopan väestöstä eli toimeentulorajan alapuolella tai juuri sen tuntumassa. Vaikka pohdinta tällä kohdilla on miniulotteista, rasittaa tekstiä lähdeviitteiden täydellinen puuttuminen. Hanskan asian kannalta tämä on kuitenkin toisarvoista; tärkeintä on osoittaa, että kysymys oli merkittävästä ongelmasta. Hanska tekee tärkeän jaon vapaaehtoisen köyhyyden ja oikean (pakon saneleman) köyhyyden välillä. Vapaaehtoista, Kristuksen seuraamista jäljittelevää köyhyyttä massamittassa edustivat kaksi suurta luostari-veljestöä.

1200-luvun kerjäläisveljestöjen saarnat heijastelivatkin lähes patologista inhoa rahaa ja rikkautta kohtaan. Kun köyhyys nähtiin hyveellisenä, olisi myös luullut, että ”oikeasti köyhien” avustaminen 1200-luvulla olisi ollut kurssissa. Hanskan mukaan todellisuus oli kuitenkin toinen: juuri 1200-luvun lopulla käsitös köyhyyden hyveellisyydestä alkoi rapistua. Köyhät samastettiin yhä useammin työvieroksuihin, laiskoihin, kulkureihin ja rikollisiin. Köyhiä alettiin sekä halveksia että pelätä. Tämä asennemuutos tapahtui samanaikaisesti kun Euroopan taloudelliset olot yleisesti heikentyivät. Juuri näillä paikoin Hanskan artikkeli on yhteiskuntatieteellisesti varsin kiintoisaa luettavaa.

Köyhyyttä vastaan taisteltava

Antti Raunio aloittaa kirjassa jakson, jossa köyhyys ja yleisemmin sosiaalinen kysymys asemoituu uudella tavalla kirkon kentässä uskonpuhdistuksen seurauksena eli 1500-luvulta lähtien luterilaistuvissa maissa. Tekstin pääosassa on tietysti Martti Luther, joka edustaa renessanssiajalta peräisin olevaa uutta näkemystä köyhyydestä kielteisenä ja vastustettava asiana. Juuri Luther on todennut, että Kristuksen puhe köyhistä, jotka meillä on aina keskuudessamme, ei oikeuta opettamaan, edistämään tai valitsemaan köyhyyttä. Päinvastoin – aineellista köyhyyttä vastaan tulee jatkuvasti taistella.

Kirjoituksessaan Raunio kuvaa pienen Leisnigin kaupungin yhteisen kassan järjestyksen, koska juuri tässä tapauksessa näkyy selkeimmin Martti Lutherin suora vaikutus köyhien asian hoitamiseen. Kassajärjestyksessä tulee määrätä köyhien avustamisen yleisistä periaatteista, orpolasten hoidosta sekä ns. kotiköyhien kohtelusta. Kotiköyhillä tarkoitettiin niitä pienituloisia, jotka eivät käyneet kerjuulla ja joiden hätä ei ollut yleisesti tiedossa. Analogia tämän päivän ”hiljaisiin köyhiin”, jotka eivät hae toimeentulotukea eivätkä muutoinkaan pidä melua tilanteestaan, on ilmeinen.

Kirjan ajallisesti viimeinen jakso alkaa 1600-luvulta, käsittelee modernin diakonian synnyn ja päättyy 1990-luvun lopun kirkollisen profiilin nostoon köyhän asiassa Suomessa. Jakso on siten hyvin pitkä ja seka-aineksinen. Jakson alkupäätä käsittelee kirjan toimittajan Virpi Mäkisen artikkeli 1600- ja 1700-lukujen vaivashoidon lainsäädännöstä. Mäkisen kirjoitus on linjassa aiemman sosiaalishistoriallisen kirjallisuuden (esim. Panu Pulma, Kyösti Urponen, Antti Karisto, Paul van Aerschot ym.) kanssa ja luo ikään kuin pakollista siltaa reformaation ajasta 1800-luvulle. Varsinainen substanssi sijoittuu Hannu Mustakallion analyysiin laitosdiakonian ja seurakuntadiakonian synnystä Suomessa 1800-luvulta toiseen maailmansotaan sekä Mikko Malkavaaran artikkeliin, jossa teemaa tarkastellaan sotien jälkimainingeista aina modernin hyvinvointivaltion kypsään vaiheeseen saakka.

Mustakallio kuvaa kiinnostavalla tavalla laitosdiakonian idean verrattain hidasta ja vaikeata rantautumista Suomeen. Tämä auttaa osin ymmärtämään, että vaikka meillä yhä on vahvoja diakonisia laitoksia Helsingissä ja esimerkiksi Oulussa, ei laitosmuotoinen diakonia

koskaan saavuttanut sellaista jalansijaa kuin esimerkiksi tämän päivän Saksassa.

Mikko Malkavaara on Virpi Mäkisen ohella on toinen teoksen kirjoittajista, joka urakoi kahden artikkelin voimalla. Malkavaaran artikkelin ”Sodasta laman kynnykselle” kehystys on tiedemiehelle jotenkin turhan pinnallista tekstiä. Eli kirjoituksensa alussa Malkavaara kontekstoi aatteellista ja uskonnollista kehitystä vuonna 1945 ja siitä eteenpäin kevein yleistyksin. Tästä eteenpäin Malkavaara tulee aivan kokonaisteeman ytimeen toteamalla, että suomalaisen sosiaalipolitiikan pitkän kehityslinjan ymmärtäminen edellyttää maan uskonnollisen ja kirkollisen tilanteen huomioimista. ”Luterilaisuus hyväksyi valtion tehtävät eikä ryhtynyt kiistämään valtiollisten sosiaali- ja terveystalvelujen oikeutusta katolisen kirkon tapaan.” (mt. 223) Tämä lause selittää pitkälti valtiovetoisen hyvinvointimallin konsensuaalisen kehityksen mahdollisuuden ja samalla sen, miksi katolinen sosiaalioppi on johtanut tyystin toisenlaiseen yhteiskunnalliseen työnjakoon Välimeren maissa.

Myöhemmin artikkelissaan Malkavaara vielä tiivistää käsityksensä siitä, miksi ”hyvinvointivaltion toteuttaminen ei aiheuttanut Suomen kirkossa intohimoja”. Selityksiä on kolme – luterilaisuuden perinteinen lojaalisuus valtiota kohtaan, pietistinen käsitys siitä, että yhteiskunnan asiat sinällään ovat vähemmän tärkeitä kirkon kannalta sekä valtion tekemän valinnan oikeansuuntaisuus, jolloin kirkon ei tarvinnut asiaan puuttua.

Oivaltavan kiinnostava on myös se Malkavaaran jakso, jossa hän vetää linjaa asevelipapeista (rintamapapeista) uudentyyppiseen kansankirkolliseen näkemykseen, maallikoiden rekrytointiin mukaan kirkon hallintoon ja kokonaan uusien työmuotojen syntymiseen. Uuskansankirkolliset ja perinteiset herätyskristilliset (pietistit) ajautuivat kuitenkin keskenään konfliktiin. Ensin mainittujen nokkamiehinä olivat Erkki Niinivaara ja Martti Simojoki, joita luonnehditaan asevelipappien edustajiksi; jälkimmäisiä taas edustivat perinteisiin herätysliikkeisiin sitoutunut papisto Osmo Tiirilän johdolla. – Kaiken kaikkiaan Malkavaaran tämä artikkeli on kirjan kokonaisuudessa poikkeuksellisen pitkä, peräti 40 sivua, ja se toimiikin eräänlaisena johdattavana kronologiana tämän päivän diakonian kiipeisiin kysymyksiin.

Kirkko hyvinvointiyhteiskunnan puolustajana

Kirjan viimeinen jakso tai osasto koostuu kolmesta artikkelista. Elina Vuola käsittelee vapautuksen teologiaa ja hänen kirjoituksensa onkin kirjan ainoa globaalisti suuntautunut artikkeli teemasta köyhyys. Mikko Malkavaara kirjoittaa toisessa artikkelissaan kirkon aivan viimeaikaisista sosiaalipoliittisista linjauksista ja kirja päättää Jaana Hallamaan tarkastelu työn ja toimeentulon välisistä yhteyksistä uuden talouden aikana.

Malkavaaran analyysi 1990-luvun kehityksestä lähtee Raija Julkusen lanseeraamasta ”hiipivästä muutoksesta”. Kukaan ei halunnut romuttaa hyvinvointivaltiota, rakenteet vain hiljalleen muuttuvat hiljaisen, määrätietoisen ja tehokkaan nakertamisen, leikkaamisen ja jäädyttämisen tietä – ikään kuin huomaamatta. Kun muu Suomi vaikenä, reagoivat tähän hivuttavaan politiikkaan ensin John Vikström ja sitten kirkon Nälkä-ryhmä. Vaikka kirkolla ei Suomessa ollutkaan mitään erityistä roolia modernin hyvinvointivaltion rakentamisessa, nousi kirkko sen puolustajaksi laman ankarina vuosina (tai oikeastaan vasta niiden jälkeen) käyttäen perusteluinaan luterilaisen sosiaalietiikan koko perintöä. – Aikalaistoimijana yhdyin itsekin Mikko Malkavaaran tulkintaan tässä ja totean samalla, että valitettavan harvat hyvinvointivaltion johtavat toimijat ja ajattelijat tiedostavat asiaan juuri näin.

Suhtautuminen köyhyyteen ja erityisesti nälkään näyttää 2000-luvun alussa muodostuneen kirkon ja valtion välisen suhteen koetinkiveksi – ja samalla kirkon sisäiseksi vedenjakajaksi – sosiaalisen vastuun alueella. Tästä erikseen tulee luonnollisesti kysymys suhteesta homoseksuaalisuuteen ym. Kirkon reaktio hyvinvointivaltion heikentämiseen oli ruokapankkien perustaminen seurakuntatasolle. Kysymys oli määräämiskäisestä projektista. Koko offensiivin tarkoitus oli olla näyttävä demonstraatio valtion suuntaan, huomion kiinnittäminen akuuttiin ongelmaan. Kun valtakunnallinen projekti päättyi, tuli ruokapankit ajaa alas ja odottaa valtion toimenpiteitä. Näin ei kuitenkaan tapahtunut, vaan osa ruokapankeista jatkoi toimintaansa. Eli aivan kuten

Malkavaara toteaaakin, demonstraation aito taivote oli vastustaa uusliberalistista tendenssiä sosiaalipoliitikassa, mutta ajan myötä siitä uhkaakin muodostua osa uusliberalistista politiikkaa.

Hyvinvointivaltio edelleen suosiossa

Kirjan viimeisessä artikkelissa Jaana Hallamaa pohtii työn ja taloudellisen toimeentulon sidosta uudessa taloudessa, jossa työn sisältö ja luonne ovat aidosti ja dramaattisesti muuttuneet. Fyysinen tai suorittava työ on hävinnyt tai häviämässä ja ainoa yhteiskunnallinen tehtävä, jota koneet ja it-sektori eivät (vielä) voi täysin korvata, on hoivatyö. Pulmana vain on hoivatyön alhainen mitattavissa oleva tuottavuus ja siten heikko palkkaus. Tällaisen työn (hyvinvointivaltio) alta maata kaivaa Hallamaan mielestä mm heikentynyt legitimaatio. Hallamaan katsoo, että julkisesti järjestettyjen sosiaali- ja terveyspalvelujen suosio on heikentymässä, mistä seuraa varakkaiden ajautuminen yksityisiin palveluihin ja heidän veronmaksuhalukkuutensa ehtyminen. – Itse en löydä tukea tällaiselle argumentille oikeastaan lainkaan. Kaikki viimeaikainen tutkimus puhuu laajan hyvinvointivaltion tuen puolesta. Ihmiset, siis myös hyvätuloiset, ovat jatkossakin valmiita maksamaan korkeata veroa, mikäli hyvinvointivaltio siten voidaan turvata. Eikä ole merkkejä laajojen yksityisten hyvinvointipalvelujen kehittymisestä julkisten rinnalle.

Työn käsitteen muutoksen luomassa tilanteessa Hallamaa näkee jonkinlaista pelastuksen valoa kotityön suunnassa. Noin puolet nykyäänkin tehdystä työstä muodostuu ihmisten kodeissaan toisilleen tekemistä palveluksista. Mikäli tällaisen työn arvo liitettäisiin osaksi kansantalouden tilinpitoa ja tunnuslukuja, saataisiin todellisempi käsitys yhteiskunnassa tehdystä kokonaistyöstä. Mitä tällä olisi sitten merkitystä ihmisten toimeentulon kannalta, jää lukijalle edelleen hieman epäselväksi.

Kirjoittaja on valtiotieteen tohtori ja sosiaalipoliitikkan dosentti Turun yliopistossa. Hän toimi ylijohtajana STAKESissa.